

FUAT DÜNDAR
İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası
(1913-1918)

FUAT DÜNDAR 1971 doğumlu. Lisans eğitimini 1994 yılında İTÜ Petrol Mühendisliği'nde tamamladıktan sonra master eğitimini İstanbul Üniversitesi Balkanlar Ortadoğu ve Asya Gelişmeleri Bilim Dalı'nda yaptı. Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doktorasını yarıda bırakıp, Paris-EHESS (École des hautes études en sciences sociales) okulunda –elinizdeki eser ile– tarih doktoru akademik ünvanını aldı. Michigan Üniversitesi'nde bir dönemlik, Osmanlı ve Modern Türkiye Tarihi dersi vermektedir. Yazarın *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar* (Doz Yayınları, 1999), *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)* (İletişim Yayınları, 2008) ve *Kahir Ekseriyet-Ermeni Nüfus Meselesi ((1878-1923)* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları) adlı üç eseri daha bulunmaktadır. Amatör olarak fotoğraf sanatı ile ilgilenmektedir.

fuatdundar@hotmail.com

İletişim Yayınları 730 • Araştırma-İnceleme Dizisi 112

ISBN-13: 978-975-470-911-7

© 2001 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)

1-6. BASKI 2001-2015, İstanbul

7. BASKI 2018, İstanbul

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK TASARIMI Fuat DüNDAR

KAPAK Utku Lomlu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Asude Ekinci

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

FUAT DÜNDAR

İttihat ve
Terakki'nin
Müslümanları
İskân
Politikası
(1913-1918)

i l e t i ŝ i m

gidenlere

“O boşluk doldu sanırsınız

Oysa o boşluğu dolduran eksilmenizdir”

Murathan Mungan, *Yalnız Bir Opera*

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar	10
Önsöz	11
Giriş	15
<i>BİRİNCİ AYRIM</i>	17
BİRİNCİ BÖLÜM	
İTTİHAT VE TERAKKİ	19
<i>İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu</i>	19
<i>Balkan Savaşları</i>	23
<i>I. Dünya Savaşı</i>	24
<i>Reform Çabaları</i>	28
<i>İttihat ve Terakki'nin Basına Yönelik Sansürü</i>	30
<i>Osmanlılıktan Türkçülüğe İdeolojik Dönüşüm</i>	30
<i>Anadolu'ya Yöneliş</i>	36
İKİNCİ BÖLÜM	
İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN SEVK VE İSKÂN POLİTİKASI	39
İttihat ve Terakki Dönemine Kadar	
Osmanlı'nın Sevk ve İskân Politikası	39
<i>Kuruluş ve Genişleme Devri İskân Politikası</i>	40
Türk-İslâm Şehrinin Özellikleri	43
<i>Duraklama ve Gerileme Devri İskân Politikası</i>	45
Göçebelerin İskânı.....	52
<i>Rakamlarla Muhacerat</i>	56
<i>Kurulan Örgütler</i>	57

İttihat ve Terakki'nin Sevk ve İskân Politikası	62
İskân Politikası	62
Gayrimüslimlerin Tehciri	62
Mübadele ve Mübadele Komisyonları	66
Celp Politikası	71
Göçebelerin İskânı	73
Parti ve Cemiyetlerin Yaklaşımı	73
Meclis Tartışmaları	76
İsim Değişikliği	81
Nüfus Sayımları	84
Geri Dönen Gayrimüslimler	87
Müslümanların Sevk ve İskânı	92
Araplar	92
İşe ve Giderler	104
Geri Dönüşler	106
Meclislerde Yapılan Tartışmalar	107
Arnavutlar	108
Arnavut Muhacirlerin Kabulü	110
Arnavutların İskânı	112
Boşnaklar	123
Çingeneler	127
Çerkezler	130
Gürcüler	134
Kürtler	137
Lazlar	155
Müslüman Ermeniler	158
Müslüman Esirler	162
Türkler	165
İKİNCİ AYRIM	175
BİRİNCİ BÖLÜM	
MUHACİR VE MÜLTECİ İŞLERİ	177
Muhacirlere Yapılan Yardımlar	177
İşe Yardımı	181
Arazi Yardımı	182
Geçim Araçları ve Kaynakları Yardımı	186
Yetim Çocuklara Yapılan Yardımlar	190
Muafiyetler	192
Vergi Muafiyeti	193
Hisse-i Teavün	196
Askerlik Muafiyeti	197

Muhacirler İçin Yapılan Diğer Çalışmalar	201
<i>Muhacir Köyleri ve İmar Planları</i>	201
<i>Emval-i Metruke</i>	213
<i>Sicile Kayıtları</i>	215
<i>Muhacir Memurları</i>	219
<i>İlmî Çalışmalar</i>	220
<i>Bütçe</i>	222
<i>Bekâr Muhacirler</i>	225
<i>İskân Yerini Terk</i>	225
İKİNCİ BÖLÜM	
MÜLTECİLER	227
<i>Rus İşgali ve Mülteci Akını</i>	228
<i>Mültecilerin Sayısı</i>	237
<i>Mültecilerin İadesi</i>	239
<i>Mültecilerin Geri Dönüşlerinde Takip Edecekleri Yollar</i>	241
<i>Sevkiyat İçin Belirlenen İşe Merkezleri</i>	242
<i>Mülteci Kafilelerinin Tertibi ve Sevkleri</i>	242
<i>Sevk Edilecek Şahıslar</i>	242
<i>İadeleri Geciktirilecek Mülteciler</i>	243
<i>Mültecilerin Memleketlerine İskânları</i>	244
Sonuç	245
Ekler	253
EK 1: 1914 Yılı Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Hudutları.....	255
EK 2: I. Dünya Savaşı'nda Vilayet ve Mutasarrıflıklar	256
EK 3: İttihat ve Terakki Kuruluş Kabineleri.....	257
EK 4: AMMU Müfettiş ve Memurları	258
EK 5: Arap Talimatnamesi	262
EK 6: Arnavut Talimatnamesi	267
EK 7: Çingene Talimatnamesi.....	269
EK 8: Kürt Talimatnamesi	271
Kaynakça	275

Kısaltmalar

AAMD	: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.b.	: adı geçen belge
ALİTE	: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
AMMU	: Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
AÜDTCF	: Ankara Üniv. Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
AZN	: Adliye ve Mezahib İradeleri
B.	: Baskı
bkz.	: bakınız
B.O.A	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
B.C.A	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BTTD	: Belgelerle Türk Tarih Dergisi
DH.	: Dahiliye Nezareti
DH.KMS	: Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürlüğü
DH.MUI	: Dahiliye Nezareti Muhâberât-ı Umûmiye İdaresi
DH.SN.THR	: Dahiliye Nezareti Sicilli Nüfus Tahrirat Kalem-i Analitik Envanteri
DH.ŞFR	: Dahiliye Nezareti Şifre Kalem-i
DH.HMŞ	: Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalem-i
DH.IUM	: Dahiliye Nezareti İdâre-i Umûmiye Dâhiliye Evrakı
DUIİ	: Dosya Usulü İradeler Tasnifi
DH.SN.M	: Dahiliye Nezareti Sicilli Nüfus İdare-i Umumiyesi Kalem-i Analitik Envanteri
DH-ID	: Dahiliye Nezareti İdare Kısmı Analitik Envanteri
DH.EUM.EMN	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalem-i
DH.MB.HPS	: Dahiliye Nezareti Mebanî Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti
DH.MB.HPS.M	: Dahiliye Nezareti Mebanî Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik
DH.SYS	: Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi Siyasi Evrakı Kataloğu
EUM	: Emniyet-i Umûm Müdürlüğü
İAMM	: İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyeti
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
m	: madde
MV	: Meclis-i Vükela
MMZC	: Meclis-İ Mebusan Zabıt Ceridesi
MAZC	: Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi
Nr	: Numara
S.	: Sayı
s.	: sayfa
TİGMA	: Toprak İskân Genel Müdürlüğü Arşivi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Ünv.	: Üniversitesi
v.s.	: vesaire
yay. haz.	: Yayına hazırlayan
Y.	: Yıl

Önsöz

Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Balkanlar, Ortadoğu ve Asya Gelişmeleri Bilim Dalı'na sunulmuş bir master tezidir. Önsöz ve haritalar dışında, tezin özgünlüğü korunmuştur.

Bu çalışmanın amacı, İttihat ve Terakki'nin tam iktidar olduğu yıllar içinde (1913-1918), Anadolu'nun Müslümanlaştırılması ve Türkleştirilmesi için uygulanan göç ve iskân politikasını gözler önüne sermektir. Arap, Arnavut, Boşnak, Çerkez, Çingene, Kürt, Laz gibi Müslüman unsurların kabile veya aşiret önderlerinden kopartılarak Anadolu'nun dört bir tarafına serpiştirilme ve Türklük potası altında eritilmeleri yönündeki İttihat ve Terakki hükümeti politikası, devletin gizli belgeleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın kapsadığı dönem, kamuoyu tarafından daha çok Ermenilerin tehciri ve kıtalinin yaşandığı dönem olarak biliniyor. Belki bu yüzden bu dönemin, üzerinde en çok konuşulan, tartışılan ve en bilinen dönem olduğu sanılır. Doğrudur, Türkiye tarih çalışmaları içinde nicel olarak en fazla çalışmanın İttihat-Terakki ve Ermeni ilişkisi üzerine yapıldığı bir gerçektir. Ancak bu çalışma ile şu gerçek tüm çıplaklığıyla gözler önüne serilecektir; İttihat ve Terakki Osmanlısı birçok gizi ve bilinmezi bağrında taşımaktadır.

Bilinmezlik ve giz perdesi ampirik bir bilgi eksikliğine yol açmasıyla sınırla kalsa iyi, ama günümüz Türkiye iç ve dış siyasetini de derinden etkilemektedir. Son yıllarda Tehcir ve Soykırım tartışmalarına odaklanan Türk dış politikası, zaman ve enerjisinin büyük bir kısmını bu tarihsel sorun üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Dış siyasetteki açmazı aşmak yönünde bir çaba gösterilmesi gerekirken bunun yerine, kendini dış dünyadan soyutlama ve gittikçe içine daha çok kapanma bir siyasi refleks hakim olmuştur. İçte kapanmada, Türkiye'deki bilim ve tarih çevrelerinin de payı vardır. Evrensel ölçekte, sorununa ışık tutan çalışmalar yapacak yerde, iç kamuoyuna, eski tezlerle örülü, propagandif ve yoksulluk edebiyatının hakim olduğu eserler sunmaktadırlar. Türkiye'de bu konuda ciddi, tarafsız ve bilimsel çalışmanın yetersiz olduğunu üzümlere belirtmem gerekir. Bu çalışma, Türkiye'deki bir üniversite çatısı altında hazırlanmış olması nedeniyle özel bir yere sahiptir. En önemlisi de, bu çalışma Tehcir ve Soykırım ekseninde yapılan tartışmalara yeni bir bakış açısı getirecektir. Tehcirin sadece bir tek kimlik için düzenlenmiş bir 'komplo' olmadığı, aksine genel bir politikanın parçası olduğu görülecektir. Ayrıca dönemin sosyo-ekonomik yapısı ve toplumsal ruh hali, belgeleriyle ve anılarla ortaya konulacak, belki bu sayede gayrimüslimlerin kovulması ve "etkisiz hale" getirilmesinin temel nedenleri bir parça da olsa anlaşılır kılınacaktır.

Çalışmada, İttihat ve Terakki'nin nüfus ve iskân politikasının daha iyi anlaşılması için, hareketin kuruluşuna, önde gelen kadrosuna, örgüt içi gelişmelere ve bununla bağlantılı ideolojik dönüşümüne, idari ve yasal düzenlemelere, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları'ndaki askerî faaliyetlerine de yer verildi. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren uygulayageldiği göç ve iskân siyaseti ana hatlarıyla işlenerek, İttihat ve Terakki'ye miras kalan göç ve iskân siyasetinin tarihsel arka planı ortaya konulmaya çalışıldı. Ardından araştırmanın can alıcı noktasına, I. Dünya Savaşı yıllarındaki sevk ve iskân faaliyetlerine geçilerek; eldeki belgeler ışığında Müslüman halkların nasıl bir politika doğrultusunda dağıtılarak iskân

edildiği ilk elden aktarıldı. İkinci ayırmada, İttihat ve Terakki'nin karşılaştığı muhacir ve mülteci sorunlarını hangi yollarla çözmeye çalıştığı tespit edilmeye çalışıldı. Yani işin teknik yönü mevcut belgeler ve eserler ışığında biraz daha netleştirilmek istendi. Önceki ayırmada olduğu gibi, bu ayırmada da, kullanılan belge, talimatname ve iskân kanunlarının birçoğu bu çalışma ile gün yüzüne çıkmış olacak.

Araştırma büyük oranda, birincil kaynaklara dayandırıldı. Belgelerin çoğu İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderlerinin imzasını taşıdığı için çalışmanın önemi bir kat daha artmaktadır. Söz konusu belgeler şifreli telgraflardır. DH-ŞFR olarak kodlanan, şifreli ve gizli telgraflar yaklaşık 70 yıl sonra arşivlerde araştırmacılara açılmış olmakla birlikte, burada kullanılanların hemen hepsi, ilk defa geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmış olacaktır. Burada bir parantez açmak gerekiyor; şifreli telgraflarda geçen emir ve talimatnamelerin ne ölçüde ve ne titizlikte tatbik edildiğine dair bilgilere henüz sahip değiliz. Bunu ortaya çıkarmak sadece tarihçilerin değil, Anadolu sathına dağılmış etnik mozağin bugünkü mevcudiyetini tespit edecek sosyologların ve etnologların da işi olacaktır.

Çalışma sırasında devlet belgelerinin yanısıra dönemin meclis tutanakları, günlük basını ve bugüne kalan anılar da sıkı bir taramadan geçirilmiştir. Ayrıca, Osmanlı'dan günümüze göç ve iskân sorununu işleyen kitap ve makalelerin hemen hepsine ulaşılmaya ve bunlardan yararlanılmaya çalışılmıştır.

Bugün Anadolu'nun bir halklar mozaği olarak nitelenmesinin ardında, tarihsel doğal nüfus hareketleri dışında Osmanlı'dan günümüze kadar uygulanan göçettirme politikalarının da önemli bir etkisi vardır. Ama özellikle 1913-1918 yıllarında, İttihat ve Terakki'nin uygulamaları oldukça belirleyici olmuştur. Bugünkü etnik karışımın en önemli sebebi bu yıllarda hayata geçirilen nüfus ve iskân politikalarıdır. O günkü nüfusun -en iyimser tahminle- yaklaşık üçte biri yerleri değiştirilerek birbirine karıştırılmıştır. Bu muazzam ve bir benzeri Milli Mücadele sırasında bile yaşanmayan büyük nüfus hareketi, bugünkü Anadolu mozağının tarihsel nedenidir. İktidar zo-

ruyla uygulanan politikalar sayesinde Arap, Arnavut, Çingene, Çerkez, Gürcü, Kürt, Laz gibi unsurlar birbirlerine karıştırılarak ‘ulus devlet’ yolunda bir tehdit olmaları engellenmeye çalışılmıştır.

Dört yılı aşkın bir düşünce ve pratiğin sonucu olan bu çalışma boyunca birçok insanın katkısını gördüm. Öncelikle tez danışmanım, Yrd. Doç. Dr. Levent Ürer’in sağladığı özgür ve bilimsel ortamın benim için büyük bir şans olduğunu belirtmeliyim. Arşiv çalışanlarının, çalışmanın özgünlüğüne katkısı önemli oldu. Özellikle T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, I.Ü. Merkez Kütüphanesi, Fransız Anadolu Enstitüsü Kütüphanesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Orient Enstitüsü, İslâm Eserleri Kütüphanesi yetkililerine ve çalışanlarına buradan teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Bililir, böylesi sabır ve zaman gerektiren çalışmalar, özel yaşamın ihmaline sebep olur. İki yıl, tam mesai ayrılarak yapılan çalışma sırasında ailemin; Halide, Güler, Ömer ve annemin maddi ve manevi katkıları büyük oldu. Onlar olmasaydı bu çalışma, gerçekleşmeyecekti. Uzun gecelerde yalnızlığuma ses veren ve çalışmanın içeriğine uygun şarkıları seslendiren BGST Kardeş Türküler’in bu çalışma mahremiyetinde yeri bir başka. Son olarak bu çalışmanın en çok, sabır ve sevgi sahibi Hatice Yılmazsoy’un beğenisini kazanırsa daha çok değer bulacağını ve belki bu yüzden “Gidenlerin” yanısıra, kendisine ithaf edilmesi gerektiğini özellikle vurgulamalıyım.

*Temmuz 2000
Soğanlı, İstanbul*